

Några av våra vanligaste "folkvisor"

Av Margareta Jersild

Svenska folkvisor har sedan lång tid tillbaka haft en given plats i den vokala repertoaren, såväl på konsertstraden som bland amatörer. Inte minst har den svenska folkvisan begagnats i skolans sångundervisning. Redan ett år efter den obligatoriska folkskolans genomförande i Sverige, dvs. 1843, utkom en sångsamling, vari fyra visor av de tio utgivna var folkvisor.¹ I den första upplagan av den nu klassiska *Sjung svenska folk* (1906) gjordes en speciell avdelning "Folkvisor, dansvisor m.m.", innehållande 26 visor.

Det är främst tre sådana "folkvisor" som blivit kända: *Jag vet en dejlig rosa*, *Uti vår hage* och *Glädjens blomster i jordens mull*. De ingick inte bara i ett stort antal upplagor av *Sjung svenska folk* och andra sångsamlingar av skilda slag. De skulle också komma att föreskrivas till allmänt inlärande i skolorna.

År 1943 fattades det första beslutet om "stamsånger". Enligt ett Kungl. Maj:ts cirkulär och skolöverstyrelsens beslut fastslogs att ett tjugotal sånger skulle inläras i skolorna. Dessa stamsånger upptogs i en särskild avdelning i slutet av *Sjung svenska folk* och meddelades i "auktoriserad version". Till "stamsånger" upphöjdes 1943 *Uti vår hage* och *Glädjens blomster*. Enligt beslut 1949 utgick *Glädjens blomster* och i stället infördes *Jag vet en dejlig rosa*. Den sistnämnda ingick också, tillsammans med *Uti vår hage*, bland stamsångerna 1955, vilket var det år då beslut om stamsånger fattades för sista gången.

Jag vet en dejlig rosa, *Uti vår hage* och *Glädjens blomster* torde praktiskt taget alla svenskar känna till, inte minst de som började skolan under 1940-50-talen, och det kan därför vara av intresse att se närmare på dessa visor, vilka allmänt går under beteckningen "folkvisor".

Jag vet en dejlig rosa tillhör en kategori lyriska visor som skrevs ned i visböcker under 1500- och 1600-talen. De äldsta kända beläggen på *Jag vet en dejlig rosa* finns i ett par handskrivna visböcker från denna tid, nämligen i Kungl. Bibliotekets visbok i 16:o (*sedesvisboken*) från slutet av 1500-talet samt i *Gyllenmärs' visbok* från förra hälften av 1600-talet. Det rör sig här om två något olika textvarianter. De har följande lydelse:²

1 Jfr Märta Netterstad, *Folkvisan i skolsångboken*. Sumlen 1976.

2 *Sedesvisboken* nr 54; *Gyllenmärs* nr 30. Kungl. Bibliotekets (KB) visböcker är här och i det följande cit. efter *1500- och 1600-talens visböcker*, utg. av A. Noreen m.fl. Stockholm & Uppsala 1884-1925.

Sedesvisboken

1. Iagh weth een så degligh Roose
Är huitt som lilie bladh
När iagh på henne tencker
Så görs mith hierta gladh.
2. Hennes höffuiske lustige fachter
Hennes brinnande kärligheet
Sin käreste ther medh förluster
Ther vppå legger hoon stoor flijtt.
3. Hennes höffuiske lustige stämne
Är som een nechter gaall säng
Mitt hierta gledher och frögder sig
Att sådan lustigh klangh.
4. Hennes blad skijn som blyan
Hennes hår som purpur klar
Gudh lathe henne aldrih sörie
Vthan altijdh wara gladh.
5. Gudh wne them samman komma
Som gerna tilsamman wille wara
Sigh till gagn och godhe
Hennes gudh til låf och prijs.
6. Som soolen skjner öffuer alle
så är hennes dygd vthsprijth
Gudh lathe henne medh sin aldra käreste
Leffua wthi gledhie och mykin frögd.

Gyllenmärs' visbok

1. Jagh wet så däjlig en ross,
är huit som lelie bladh,
så oftha iagh på henne mondhe tencka,
så görs mit hiarta gladh.
2. Hennes lifligha fackter och sinne,
är som en nachtergal säng,
mith hiarta (thet) är lustigt och frögdar sigh
vtaf slickt liufligh klang.
3. Som solen skin öffuer alla,
är hun som en purpur klar,
gudh lathe henne aldri söria,
vthan altij vara gladh,
4. Gudh lathe them til samman komma,
som gärna til samman vela vara,
sigh sielf til gangh och godhe,
och gudh til lof och ära.
5. Gudh lathe them til samman lefva,
vthi guds ära och pris,
och sedan effter theta lifvet,
besetia paradis.

Liksom många lyriska kärleksvisor i 1500-1600-talsvisböcker ansluter sig också Jag vet en dejlig rosa till tidens poetiska stil med dess textschabloner; bruket att likna den älskade vid en ros som solen mände skina på, hennes röst vid näktergalens sång osv. Paralleller finns bl.a. just i Gyllenmärs' visbok, där t.ex. visan nr 32 börjar *Jag vet mig en ört både däjlig och skön*. Samma bild återkommer i en annan, troligen av J. Bureus författad, visa med början *Jag vet så möj en ros*, vilken trycktes i skillingtrycket "Gammalt svenskt rosaminne..." 1617.

Sedesvisbokens variant av Jag vet en dejlig rosa trycktes senare av A. I. Arwidsson i Svenska fornsånger III, 1842 (nr 28), där också några av avvikelserna i Gyllenmärs' variant finns återgivna. Innan dess hade emellertid den Gyllenmärska varianten omarbetats och under titeln "Fromma tankar" tryckts i P.D.A. Atterboms Poetisk Kalender för år 1816 (kallad Nordmansharpan):

1. Jag vet mig så dejlig en rosa,
Är hvit som en liljas blad;
Så ofta jag på henne månd' tänka,
Så göres mig hugen helt glad.
2. Hennes lifliga fakter och sinne
Är spel af en näktergals sång:
Mitt hjerta fröjdas och brinner,
Allt utaf den ljufliga klang.
3. Som solen skin' öfver alla,
Är hon som en purpur klar:
Gud låte henne aldrig få sörja,
Utan glädjas hvarendaste dag.
4. Gud låte dem snart sammankomma,
Som gerna tillsamman vela bo,
Sig sjelfvom till goda och fromma
Och Gudi till ära och ro.
5. Gud låte dem väl sammanlefva,
Uti Guds ära och pris:
Och sedan, efter detta lifvet,
Få råkas i paradis!

Att Atterboms text bygger på varianten hos Gyllenmärs är helt klart; bearbetningen följer också Gyllenmärs' fem strofer tämligen väl. Den omarbetade texten trycktes även 1816 i en annan vissamling, *Utvald samling af folksånger*, häfte 1, samt ett tiotal år senare (1827) i ett skillingtryck.³

Någon egentlig spridning och popularitet tycks visan dock inte ha haft under äldre tid. Den blev således aldrig omtryckt i skillingtryck efter 1827 och inte heller kom den (med undantag för Svenska fornsånger och den vetenskapliga utgåvan 1500- och 1600-talens visböcker) i vis- eller sångböcker under 1800-talets lopp. Det är först 1904 som visan ånyo blir publicerad, och denna gång ser vi för första gången vistexten med melodi. Det är Alice Tegnér som nu tar in Jag vet en dejlig rosa i sin skolsångbok *Unga röster*, som utkom i Stockholm nämnda år. Här möter också första gången den version av vistexten som numera är allmänt känd:

1. Jag vet en däjlig rosa
och hvit som liljebblad.
När jag på henne tänker,
så görs mitt hjerta glad.
Dess stämma ger en hjärtans tröst,
lik näktergalens blida röst,
så höfvisk och så ljuf.
2. Som solen fagert skiner,
är hon som purpur klar.
Gud låt dig aldrig sörja,
men alltid vara glad.
Må de få komma samman
med hjärtans fröjd och gamman,
som längta till hvarann!
3. Hvar dag går solen neder
och dagelig uppgår.
När kommer dagen blider,
att jag dig skåda får?
I hågen är du städs mig när.
Farväl, farväl, min hjärtlig kär!
Mång tusende god natt!

³ KB skill.tr. E 1827 r.

Nº7. Paa Fjeldtoppen.

Andantino.

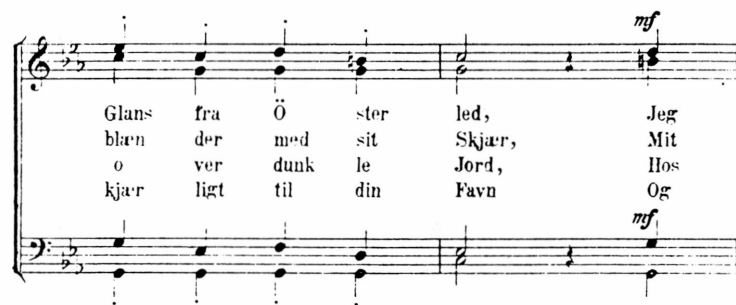
Svensk folkvisa.

mf *pp*

Naar Mor - gen - rö - den lu - er Med
Naar Mid - dags - so - len bræn - der Og
Naar Nat - tens Stjer - ne flam - mer Højt
O vink fra Fjel - dets Tin - de Mig

mf

Glans fra Ö - ster led, Jeg
blæn - der med sit Skjær, Mit
o ver dunk le Jord, Hos
kjar ligt til din Favn Og

pp

til din Hyt - te sku - er Fra
Blik sig at - ter ven - der Mod
dig i stil - le Kam - mer Min
lad mig Lyk - ken fin - de I

mf

Fjel - de - top - pen ned. O, var jeg nu der
Da - lens trav - le Færd. O, tur - de nu din
he - le Tan - ke bor. Og naar du Ly - set
Hyt - tens stil - le Havn! Vær du min Sol, min

dim.

in - de, O, tur - de min Ven
Hyr - de Dig let - te Da - gens
sluk - ker, Og naar du Ö - jet
Stjer - ne, Ej læn - ger i det

pp

in - de Jeg væk - ke med et Kys.
Byr - de Med Favn - tag, Spøg og Sang!
luk - ker Da be - der jeg med dig!
Fjer - ne Mig Ly - set sø - ge lad!

C. Borggaard.

Att det här rör sig om ytterligare en omarbetning är tydligt. Alice Tegnér uppger också i *Unga röster* 1904 – liksom i upplagorna från 1908 och 1926 – att texten är "Ur A.I. Arwidssons Svenska fornsånger". Visan är i *Unga röster* upptagen under avdelningen "Svenska folkvisor" och melodin betecknar Alice Tegnér som "Svensk folkmelodi". Det är denna version av text och melodi som sedan skall komma att ingå i otaliga skolsångböcker och samlingar av skilda slag. Så småningom intogs också *Jag vet en dejlig rosa* i *Sjung svenska folk*, i vars redaktion Tegnér själv ingick. Hennes uppgift att texten hämtats ur *Svenska fornsånger* försvinner däremot senare.

Den direkta källan för melodin uppges inte i någon av de samlingar där visan är tryckt. I muntlig tradition finns ingen melodi bevarad – heller ingen text – å andra sidan finns paralleller till melodin i 1800-talets folkliga vissång. Svaret på frågan om melodikällan finns emellertid hos Alice Tegnér själv. I hennes efterlämnade papper, nu förvarade i KB,⁴ har bevarats ett brev från tonsättaren Preben Nodermann, daterat 14/9 1904. Han skriver där bl.a.:

Hvar har Ni funnit den förtjusande musiken till "*Jag vet en däjlig rosa*" (*Unga röster* nr 19)? Texten har Ni tydligen bearbetat efter Arwidsson, men melodien finnes ju icke der och ej heller den vackra sättningen.

Förlåt frågan, men numret har intresserat mig i hög grad såsom synnerligen lyckadt.

Alice Tegnér's koncept till svarsbrev finns också bevarat. Hon skriver:

Herr Doktor Nodermann!

Hj. tack f. Ert gårdagsbrev med dess vänl. innehåll. Melodien till den "däjlg. rosan" är enl. uppgifter i "Norges melodier" och Hedenblads *Studentsången* svensk. Då denna förtjusande sv. folkmel. i båda dessa sångsaml. förekommer med underlagda norska ord "Når Morgenrøden luer" har jag nu gen. de sv. folkdiktsorden velat återbörda den till Sverige.

Den melodi som nu är allmänt känd till texten *Jag vet en dejlig rosa* ingår således i Ivar Hedenblads *Studentsången* (Stockholm 1882), där den betecknas som "Svensk folkvisa" (ex. 1). Melodins första stämma överensstämmer helt med första stämman i den i *Unga röster* tryckta melodin. Den dikt, *Når Morgenrøden luer* (med titeln "Paa Fjeldtoppen"), som kombinerats med melodin uppges vara skriven av C. Borgeard.⁵

Alice Tegnér's uppgift att melodin även skulle finnas i *Norges melodier* med underlagd text "*Når Morgenrøden luer*" är mer förbryllande. Den finns i varje fall inte i tillgängliga äldre upplagor (1875–1877) av denna samling.⁶ Möjligt är att uppgiften i brevet till Nodermann blivit fel och att Alice Tegnér avsåg en

4 KB okat., acc. nr 1979/1.

5 Carl Borgeard (1801–1868), dansk författare och teaterdirektör, var verksam som artistisk direktör för Christiania Theater 1851–63. Han skrev bl.a. åtskilliga visor. (Om B. se *Dansk biografisk Leksikon* och *Norsk Biografisk Leksikon*.)

6 Enligt uppgitt från Norsk Musikkksamling, Oslo universitetsbibliotek. Melodin finns inte heller i senare och delvis utökade upplagor av boken (1910, 1951).

The image displays a handwritten musical score for five staves, labeled A through E. The notation is in a historical style, featuring various musical symbols such as clefs, time signatures, notes, rests, and bar lines. The first system (A-E) shows a complex melody with many accidentals and a key signature change. The second system (A-E) continues the melody with similar complexity. The repeat section (A-E) shows a simpler melody with fewer accidentals.

Ex. 2. A. Jag vet en dejlig rosa (Alice Tegnér); B. Av hjärtat jag dig älskar (Aug. Bondeson, Visbok, 1903, nr 94; C. Ett brev av kärlekslängtan stor (L. Chr. Wiede, Folkvisor, konceptsamml., nr 199, ms KVHAA); D. Av hjärtat jag dig älskar (R. Dybeck, Sw. visor, h.2 [1848], nr 12); E. Ett brev av kärlekslängtan stor (A. A. Afzelius, Afsked af sw. folksharpan, 1848, nr 12).

annan bok – då närmast någon norsk samling. Under alla förhållanden bör det dock röra sig om samma melodiversion i båda samlingarna.

Som Alice Tegnér själv skriver var det melodin som fångslade henne, och hennes version av Jag vet en dejlig rosa är sannolikt bearbetad för att anpassas till just denna melodi. Hon har omarbetat vistexten till 7-radig jambisk strof, dvs. samma strofform som den norska texten. Hennes strof 1:1–4 motsvaras direkt av sedesvisbokens första strof, strof 2:1–4 motsvaras närmast av tredje strofen hos Gyllenmärs. Övriga rader är mer fria omdiktningar eller nydiktningar, delvis hämtade från 1600-talets stilspråk. Rimparet "samman"/"gamman" finns inte hos vare sig Gyllenmärs eller i sedesvisboken, däremot heter det i Gyllenmärs nr 38, strof 5: "vij motte bådhe til samman komma,/älska huar annan aff lust och gamman". Slutraden "Mång tusende god natt!" har flera motsvarigheter i de äldre visböckerna.⁷ Alice Tegnér's brev och andra efterlämnade papper visar också, att hon var väl förtrogen med äldre folkvisesamlingar, och hon har uppenbarligen inspirerats av visor samtida med Jag vet en dejlig rosa.

Det är sålunda melodin i Studentsången (och ytterligare en sångsamling) som är den direkta förlagan för Tegnér's arrangemang i Unga röster. Säkert var även melodin en bearbetning då den trycktes första gången, och det är inte osannolikt att den bearbetats för att passa den norska texten. Den 7-radiga norska strofens rimschema, a b a b c c d, motsvaras av det musikaliska formschemat A B A B C C C¹ D. Melodin kan användas till 5- eller 7-radig strofform, former som är ytterst ovanliga inom svensk folklig 1800-talsvisa. Slutfallen är vanliga i samtida svenska folkliga melodier och melodin i stort anknyter till melodiuppteckningar av bl.a. Av hjärtat jag dig älskar, Vi sålde våra hemman, Jag gick mig ut i lunden att höra fåglasång. Några exempel på olika melodiparalleller skall slutligen anföras som jämförelse med "Jag vet en dejlig rosa-melodin" (se ex. 2)

"En av våra mest omtyckta och oftast sjungna folkvisor är utan tvivel denna gotländska visa:

Uti vår hage där växa blå bär.
Kom hjärtansfröjd!
Vill du mig något så träffas vi där.
Kom liljor och akvileja,
kom rosor och saliveja,
kom ljuva krusmynta, kom hjärtansfröjd!

Fagra små blommor där bjuda till dans,
vill du, så binder jag åt dig en krans.

Kransen den sätter jag sen i ditt hår,
solen den dalar men hoppet uppgår.

Uti vår hage finns blommor och bär,
utav dem alla du kärast mig är."

⁷ T.ex. i Gyllenmärs nr 25, str. 1, nr 32, str. 6 och nr 33, str. 7.

Ovanstående citat utgör inledningen till Herbert Gustavsons artikel *Några folkvisor* (Saga och Sed 1955).⁸ Men Gustavson tillfogar också om visan: "Men är den en riktig, gammal folkvisa?" Som grund för sina resonemang återger han några textuppteckningar från Gotland. Den intressantaste av dessa är en uppteckning gjord av Thorbern Fegræus (1853–1923):⁹

Äuti mors hage, där vaksar blabär,
kum hjärtansfrögd!
U vilst дәu mi nåke, så träffes vör där.
Kum liljar u pullilaje
Kum rosar u salvie
Kum krusande mynte
Kum hjärtans frögd.

U nå har ja blet giftar, nå haftar ja mor –
Kum hjärtans frögd
Nå jär ja lete betar än ja var e fjör
Kum liljar u pullilaje osv.

Ytterligare ett par mer fragmentariska uppteckningar, tidigare citerade av Gustavson, skall här återges. Den första gjordes i Levide 1863 efter en vandrande bonde som gick omkring med positiv och sjöng:¹⁰

Att dansa hvardagar det är väl en skam,
men om man får dansa går så det väl an.
Kom lilja u akelajä,
kom rosande salvijä,
kom krusande myntä,
kom hjärtans fröj!

Det andra belägget, vilket endast omfattar en rad, meddelades Herbert Gustavson på 1940-talet av bonden och skalden Arvid Berggren, Gajrvalds i Vamlingbo (1878–1952). Berggren hade hört visan i sin barndom.

Äut i o gamlä hagen där vaxar blå bär

1951 gjorde Ragnar Bjersby följande uppteckning efter fru Olga Pettersson, Lärbo, f. 1878 i Grötlingbo:¹¹

...den sjöng di när jag var barn. Orden var nog ungefär desamma. Men det var ingen, som satt någe särskilt värde på den så som det är nu för tiden. Det var en slagdänge. U di använde den til nidvisor också. Jag kummar ihåg att di brukte sjunge:

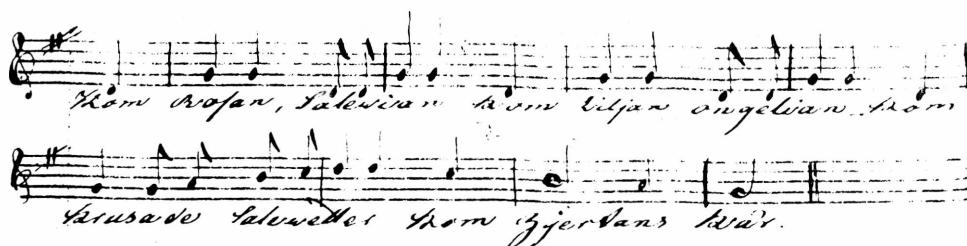
"Kom rosar och akvilejar,
kom Puffen i Kattluns kveiar."

8 För värdefulla diskussioner om *Uti vår hage* vill jag tacka fil. dr Herbert Gustavson, Uppsala, som också gett mig kompletterande uppgifter till de av honom tidigare tryckta uppteckningarna.

9 Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA), acc. nr 18450:4. Här cit. efter Gustavson.

10 O.W. Wennerstens efterlämnade papper i Landsarkivet, Visby. Här cit. efter Gustavson.

11 ULMA acc. nr 21383, s. 11. Kattlund är en by i Grötlingbo sn.

Ex. 3. Fragmentarisk uppteckning i A. P. Berggreens manuskript (C I, 580, KB Köpenhamn).

Till strof 2 i Fegræus' uppteckning har Herbert Gustavson funnit motsvarigheter i en äldre danslek, *Och jungfrun hon går i dansen* (även med början *Och flickan hon går i ringen*). I flera varianter av denna sånglek finns bland slutstroforna en strof med samma innehåll som strof 2 hos Fegræus. Detta samband framträder särskilt tydligt vid jämförelse med ett finländskt belägg på sångleken, som anförs av Gustavson (strof 6-7 i en uppteckning från Ingå, Nyland):¹²

Och ute på marken så plockar man bär,
Och vill du mig hafva, så är jag väl här,

Och nu har jag blifvit gifter, och här är min man,
Den vackraste gosse som fans i vårt land.

Herbert Gustavson påpekar också i sin uppsats det faktum, att visans omkväde förekommer redan i KB:s visbok i 8:o från tiden kring år 1600 (nr 35). Visan börjar här sålunda (kurs. är min):

Wungersuen snaka thill kärristen sin:
Min hiertans frödh,
wille J rida [J] lunden Jdag,
Roser och saluier, liljer och persiljer
krusade mynte och hiertans frödh:

Omkväden med uppräkning av olika örter finns även utanför Sverige, och det är ofta desamma örter som räknas upp. Omkvädet förekommer t.ex. i danska uppteckningar av balladen *Liten Kerstin stalldräng*.¹³ Och i den tyska *Ambraser Liederbuch* från 1582 finner man en dryckesvisa, vars första strof lyder:¹⁴

ACh du lieber stalbruder mein,
krauseminte,
las dir das gleblein befohlen sein,
salveie, poleye,
die blümlein an der heiden,
krauseminte.

12 E. Lagus, *Nyländska folkvisor*, 2. Helsingfors 1893, nr 397 d.

13 Se *Danmarks gamle Folkeviser*. D. 5 udg. af S. Grundtvig og A. Olrik, København 1877-90, nr 267 P.

14 *Das Ambraser Liederbuch vom Jahre 1582*. Hrsg. von J. Bergmann, 1962, nr 85. Kurs. är min.

De icke-svenskspråkiga visor, till vilka detta omkväde har knutits, syns inte ha något innehållsligt samband med vare sig Uti vår hage eller med sångleken.

Gustavsons undersökningar har således visat att Feggræus' uppteckning utgör ett fragment av en äldre sånglek, men med inlånat omkväde. Relationen till sångleken är också helt uppenbar beträffande just denna uppteckning. Om den "gotländska Uti vår hage-visan" generellt kan sägas ha tillhört sångleken är däremot omöjligt att avgöra. De övriga traditionsuppteckningarna är dels alltför få, dels alltför korta och fragmentariska. Det är emellertid tydligt att omkvädet levt kvar i traditionen på Gotland in i vår tid, medan det i landet i övrigt syns ha dött ut.¹⁵

Tyvärr har inga melodiuppteckningar gjorts i samband med de ovan redovisade textbelägg. Det uppges dock att man verkligen sjungit visan. Arvid Berggren, som meddelade Herbert Gustavson början av visan, menade att melodin var densamma som till den moderna Uti vår hage. Såvitt mig är bekant finns bara ett enda melodibelägg, som med fog kan antas vara upptecknat ur traditionen: i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn finns omkvädet med melodi, förvarat bland tonsättaren och folkmusikutgivaren A.P. Berggreens manuskript (ex. 3).¹⁶

Den intressanta frågan är nu hur den senare tryckta versionen av Uti vår hage – text och melodi – förhåller sig till de få äldre traditionsuppteckningarna. Herbert Gustavson menar, att den nu populära formen av visan är en omdiktning. Det är framför allt några uttryck i stroforna 2 och 4 som han anser moderna (raden "Fagra små blommor där bjuda till dans" och bildspråket i sista strofen). Också enligt min mening är stroforna 2–4 rena nydiktningar som fogats till den traditionella inledningsstrofen och det dubbla omkvädet. Dessa strofer har inte några som helst motsvarigheter vare sig i de gotländska uppteckningarna eller i sångleken. Visan har som helhet mer fått karaktär av ren kärleksvisa.

Som textbearbetare utpekar Gustavson indirekt en person som stått sånglärarna i Lunds och Hvilans folkhögskolor nära. Det äldsta belägget Gustavson kände till på den moderna Uti vår hage var nämligen *Eggelings sångbok*, 5 uppl. 1898 red. av Malin Holmström-Ingers (nr 320), och såväl Eggeling som Holmström-Ingers var sånglärare vid dessa skolor. Men då det finns äldre tryckta belägg än Eggelings från 1898 ligger det nära till hands att i stället se en tidigare utgivare som bearbetare eller initiativtagare till en bearbetning av visan.

Uti vår hage publicerades i två sångsamlingar kring 1890 eller tidigare. Visan ingår som nr 4, under titeln "Folkvisa från Gotland", i *Fyris. Sånger för mansröster*,

15 Det har under de senaste åren talats om att örterna i omkvädet skulle vara en uppräkningsav abortframkallande medel. Svenskt visarkiv har också fått flera förfrågningar om detta. Samtliga örter har visserligen använts som krydd- eller medicinalväxter, men något belägg för att de förr skulle rekommenderats eller begagnats som abortmedel finns inte. (Jfr t.ex. Matts Bergmarks böcker om folkliga läkeörter samt art. Lægeplanter i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*.) Påståendet får nog snarast betraktas som ett uttryck för modern mytbildning.

16 C I, 580 [Berggreen:] Svenske Viser og Melodier. Manuskriptet, som upptäcktes av Nils Dencker, saknar tyvärr närmare proveniensuppgift.

4. Folkvisa från Gotland.

Ej för långsamt.

U - ti vår ha - ge der vä - xa blå här. Kom
Fagra små blom - mor der bju - da till dans. Kom
Kransenden sät - ter jag seh i ditt hår. Kom
U - ti vår ha - ge fins blommor och här. Kom

hjer - tans fröjd! Vill du mig nå - got, så
hjer - tans fröjd! Vill du, så bin - der jag
hjer - tans fröjd! So - len, den da - lar, men
hjer - tans fröjd! Men ut af al - la du

träf - fas vi der.
åt dig en krans. { Kom lil - jor och a - qui -
hop - pet upp - går.
kå - rast mig är. lil - - jor

le - ja, kom ro - sor och sa - li -
a - qui - le - ja, ro - - sor,

vi - a! Kom ljuf - va krus - myn - ta, kom
sa - li - vi - a,

rit.
hjer - tans fröjd!
rit.
kru - sa - myn - ta, hjer - tans fröjd!

Ex. 4. Hugo Lutteman, Fyris. Sångers för mansröster, h. 1 u.å., nr 4.

häfte 1, utgivet av Hugo Lutteman (ex. 4). Häftet är utgivet på eget förlag och saknar tryckår. Ett andra häfte i samlingen Fyris utgavs dock 1891, varför Luttemans utgåva bör ha tryckts senast detta år. Det måste under alla förhållanden ha varit färdigställt 1889, vilket är Luttemans dödsår. Visan trycktes också i J. Broddéns *Folkskolans sång-album*, u.å., men med ett förord daterat i december 1891. Häri ingår Uti vår hage i ett arrangemang, som uppges vara gjort av Hugo Lutteman. Arrangemanget är detsamma som det i Fyris. I dessa båda samlingar finns Uti vår hage med fyra strofer samt den melodi, som sedan blivit känd. Visan publicerades sedan i ett stort antal sång- och visböcker, blev stamsång och – inte minst – stod och står ännu, i arrangerat skick, på repertoaren för så många körer. I Sjung svenska folk och åtskilliga andra samlingar brukar versraderna uppges skola sjungas solo och omkväderna unisont. I allmänhet betecknas visan som "Folkvisa från Gotland".

Hugo Lutteman, den förste för mig kände utgivaren av Uti vår hage, föddes i Lojsta på Gotland 1837 som son till en präst. Han studerade i Uppsala, där han avlade kameralexamen 1863. Lutteman var på sin tid främst känd som tenorsångare och kvartettanförare. 1862 bildade han en kvartett vid universitetet, och 1865 bildades den s.k. Luttemanska kvartetten, som gjorde konsertresor både inom och utom Sverige. Bl.a. uppträdde man i Tyskland, Italien och Frankrike. Lutteman dog i Hamburg 1889.¹⁷

Att Lutteman, som var uppvuxen på Gotland och tillhörde en gammal gotländsk släkt, själv känt till eller fått en uppteckning direkt från Gotland är högst troligt. Det är inte omöjligt att det är just Fegræus' uppteckning (eller ev. någon annan företrädande samma tradition), som ligger till grund för Luttemans tryckta version. Denna uppteckning är den enda, vars första strof helt motsvarar Luttemans. Det är också möjligt, att Lutteman fått visan direkt från Fegræus.

Fegræus – som kallades "Figge" – var född i Västerhejde sn 1853, studerade vid läroverk i Visby och kom sedan till Uppsala. Han blev där fil. kand. 1888 och fil. dr 1890. Åren 1891–1914 tillbringade han i Ryssland men återkom sedan till Visby, där han dog 1923.¹⁸ Lutteman vistades också som student i Uppsala. Han var inskriven i Gotlands nation från 1857 till 1863, då han tog sin kameral-examen.¹⁹ Han kan således inte ha studerat i Uppsala samtidigt som Fegræus, men säkerligen har kontaktmöjligheter funnits; antingen genom att de kände varandra på Gotland eller genom att Lutteman haft kontakter med Uppsala och Fegræus (kanske genom nationen) även efter sin aktiva studentperiod. Titeln "Fyris" på Luttemans kvartettsamling tyder på kontakter med och/eller intresse för Uppsala, och manskvartettsång som sådan var omhuldad vid universiteten.

Om Hugo Luttemans sinne för textlig bearbetning och diktning överhuvudtaget vet vi ingenting. Men, man vågar ändå framställa den teorin – ehuru ännu

17 *Vikingen* 27/7 1889 (nr 30).

18 T. Sillén, *Gotländske studenter*, 2 uppl. 1865–1928. Göteborg 1929, s. 19; G. Anrep, *Svenska släktboken*, bd 1. Stockholm 1871, s. 247 f.

19 Enligt uppgift från Gotlands nation, Uppsala.

varken bevisbar eller motsatsen – att han själv eller någon annan gjort tilldiktningen av stroferna 2–4 just för kvartettarrangemanget.

Genom bristen på melodiuppteckningar är det omöjligt att sluta sig till hur melodin (eller melodierna) till de gotländska uppteckningarna gestaltat sig i traditionen. A.P. Berggreens fragment, som torde härröra från tiden kring 1800-talets mitt eller de närmaste decennierna därefter, förete inga likheter med den tryckta versionen. Den likartade nedåtgående rörelsen i slutet av melodin både hos Berggreen och i trycken bevisar inget traditionssamband, inte bara därför att tonaliteten skiljer sig utan mer därigenom att detta slutfall är alltför enkelt och vanligt. Arvid Berggren menade att han hört den luttemanska versionen i sin barndom, en uppgift som jag ställer mig tveksam inför. Kan denna uppgift vara en senare rekonstruerad minnesbild? Möjligheten till sekundärtradition är givetvis också stor beträffande en melodi som använts i skolsammanhang redan från 1891. Berggren bör ha gått i skolan från mitten av 1880-talet till början av 1890-talet. Melodin som helhet har inga paralleller i svensk folkvisetradition. Den förekommer således inte heller till sångleken Och jungfrun hon går i dansen.

Melodin är tydligt tvådelad. Första delen (takterna 1–10, de båda versraderna samt mellanomkvädet) är närmast koralartad, medan melodin till slutomkvädet skulle kunna vara en polska eller en sånglek. Kanske har melodin också förbryllat Alice Tegnér; i hennes Unga röster 1904 uppges den gå i "Menuett-takt", i den av henne redigerade Sjung svenska folk, uppl. 1, anges "Hambotakt". Ingen av dessa "takter" finns i Luttemans första utgåva, han anger ju endast "folkvisa från Gotland". En jämförelse med äldre melodier till t.ex. tyska visor med omkvädet ifråga visar inga melodiska likheter. Däremot finns ett stort antal äldre tyska och även holländska belägg på visor, i vars inledande takter finns paralleller till första versradens takter i Uti vår hage. Ingen av dessa har någon textlig likhet med den svenska visan.²⁰

För mig förefaller melodin närmast vara en bearbetning, eventuellt en kompiation av två helt olika folkliga melodyper. Om det överhuvudtaget finns ett traditionsunderlag, är det givetvis mest sannolikt att detta är gotländskt. Det är också mest troligt, att se Lutteman själv som bearbetare av melodin. Han hade i varje fall musikaliska färdigheter här till. Förhoppningsvis kan ytterligare uppgifter om melodin eller hittills okända uppteckningar komma i dagen, vilka kan ge klarhet i frågan.

År 1814 trycktes en polska, vars melodi delvis överensstämmer med den som idag alla känner som melodin till visan *Glädjens blomster i jordens mull*. Polskan

20 Enligt melodikatalogen i Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg i. Br., finns inte mindre än 37 melodier upptagna, vilka inleds med följande toner (till första versradens *betonade* stavelser): (g-moll) g b b d¹. Se t.ex. L. Erk & F.M. Böhme, *Deutscher Liederhort*, 1893, 278; nr 284; 489; 1990 I och Fl. van Duyse, *Het oude Nederlandsche lied*, nr 619; I, s. 834; II, s. 1533; II, s. 1757. Några ex. finns även i handskriften Cgm 3639 (Werlin), i München, från 1646. Fortsättningen på dessa melodier saknar dock likheter med mel. till Uti vår hage – För dessa uppgifter vill jag tacka dr Wiegand Stief och dr Otto Holzapfel vid Deutsches Volksliedarchiv.

Ex. 5. A. A. Afzelius & O. Åhlström, *Traditioner af svenska folk-dansar*, h. 1, 1814, nr 27.

trycktes i A.A. Afzelius & O. Åhlströms *Traditioner af svenska folk-dansar*, häfte 1, med uppgiften "Upland" (ex. 5). I andra repringen känner man där igen de takter som numera sjungs till vistextens senare del ("men därovan för hopp och tro, blomstra de evigt friska / hör du ej hur andar ljuvt om dem till hjärtat viska"), medan första repringen överensstämmer med andra repringens tre sista takter.²¹

En praktiskt taget fullständig likhet med den nu allmänt kända melodin finner man i en polska i A.G. Rosenbergs *160 polskor, visor och danslekar, upptecknade i Södermanland 1823–1835*, tryckt 1876 (ex. 6). Rosenberg ger inga närmare kommentarer för sin uppteckning, men den bör i varje fall i enlighet med samlingens titel ha kommit från Södermanland. Den tryckta uppgiften från 1814 – att melodin skulle varit känd i Uppland under förra hälften av 1800-talet – återkommer i J.N. Åhlströms samling *220 svenska folkdansar*, utgiven mellan 1845 och 1852.²² Här återges en polska (nr 195) av samma melodityp som hos Rosenberg, och – liksom i de tidigare samlingarna – i arrangemang för klaverin-

21 Det kan i detta sammanhang vara av intresse att nämna en annan välkänd folksk vismelodi, som tidigare delvis begagnats som polskemelodi. Det är melodin till balladen Kårestans död (TSB D 280), tryckt i Dybecks Runa 1845 och nu mest känd som melodi till den svenska nationalsången (till Rickard Dybecks text). Senare delen av denna melodi överensstämmer med andra repringen i en polska från Roslagen, tryckt i *Traditioner af svenska folk-dansar*, h. 2, nr 21. (Jfr. också Råäfs samling, nr 3, tr. i Sumlen 1976, s. 45.)

22 Samlingen saknar tryckår. Enligt förlagets plåtnummer, L. Gust. Rylander nr 162, bör häftet vara utgivet under nämnda år och troligen närmare 1845 (enligt uppgift från Svenskt musik-historiskt arkiv).

strument. Också i den samling som Ahlström publicerade tillsammans med P.C. Boman 1845, *Valda svenska folksånger*, trycktes melodin; där dock i arrangemang för sång och piano och försedd med texten Glädjens blomster i jordens mull etc. (även i tysk översättning!). Detta är emellertid inte det äldsta belägget på melodin med text. År 1843, dvs. två år tidigare, trycktes i Gävle den nu så välbekanta texten med psalmodikonnoter i *Fyrstämmiga sånger noterade med siffror för folkskolan och menigheten*. Samlingen utgavs i fyra stämböcker för sopran, alt, tenor respektive bas. Sopranstämman med underlagd textstrof återges som ex. 7.

Efter det att visan utgivits 1843 med såväl text som melodi, blir den så småningom allt vanligare i sång- och vissamlingar av skilda slag. Den publicerades t.ex. 1847 i *Svenska folkvisor och folklekar...för guitarre*. Tämligen spridd och välkänd bör den ha blivit under 1860-talet, då den trycktes i *En- och tvåstämmiga choraler, folkvisor m.m., progressivt ordnade att jämte tonträffningen användas i elementarläroverk och folkskolor*, 1864. Texten infördes också utan melodi i åtskilliga samlingar, bl.a. i A.I. Ståhls *Vald samling af svenska sångstycken*, som utkom i flera upplagor från 1850 och framåt. Beteckningen "folkvisa" blir vanlig, trots att texten inte fanns i traditionen då den trycktes första gången och inte heller senare gick ut i traditionen.²³

Spridningen av visan skedde sålunda genom tryckta samlingar, inte minst genom skolsångböcker. Att visan tidigt blev spridd och omtyckt bekräftas också av att den gav upphov till nydiktningar och att melodin användes för andra texter och i andra sammanhang. Ahlström, som arrangerade melodin i *Valda svenska folksånger*, lade t.ex. in den i en av sina kompositioner, *Hemlandstoner*.²⁴ I A.R. Nylanders *100 sånger för folkskolan satta i sifferskrift*, 1876, ingår en dikt vars förebild är Glädjens blomster och dess melodi:

Glädjens blomma! ej väl du trifs här i jordens grus.
Alltid längtande blickar du upp mot himlens ljus.

"Ach, derofvan en gång slå ut hjerteblad evigt friska,"
Så höres ofta här till sorgset hjerta hviska.

A.I. Ståhl – pseudonym för L.T. Öberg – införde, som ovan nämnts, vistexten i sin samling 1855. Att han också tog intryck av visans textbörjan är troligt. Han gav nämligen samma år ut en bok med titeln "Glädjens blomster. Ännu en gång aftonqvist-handbok innehållande smärre skämtsamma och tokroliga uppsatser på vers och prosa att föredraga i sällskap som vilja ha roligt". Glädjens blomster ingår emellertid inte i denna bok.

Intresset för Glädjens blomster fortsätter under 1800-talet och under 1900-talet. Visan införs i *Sjung svenska folk* och blir så småningom också stamsång.

Det är ingen tvekan om att melodin var etablerad som polskemelodi i tradi-

²³ I Svenskt visarkivs register finns endast två uppteckningar av visan upptagna (båda utan mel.). Dessa är helt säkert sekundära.

²⁴ S. 33 f. Ms i Visby landsarkiv.

N° 135. Andante.

Ex. 6. A. G. Rosenberg, 160 polskor, visor och dattslekar, upptecknade i Södermanland 1823–1835, 1876, nr 135.

tionen i Uppland och förmodligen även i Södermanland under 1800-talets första hälft. Första takterna tillhör dessutom en melodimodell, vilken är ytterst vanlig och utgör inledningstakter i åtskilliga såväl vokala som instrumentala melodier av äldre skikt.²⁵ Det är inte heller någon tvekan om att texten skrivits till den i traditionen redan förankrade melodin. Att visdiktaren direkt skulle utgått från den enda dittills publicerade melodin, Afzelius-Åhlströms från 1814, är osannolikt; i så fall har man endast använt sig av den ena repriserna. Däremot överensstämmer 1840-talsbeläggen med text helt med de mer samtida polske-uppteckningarna.

Förmodligen var textstrofen nyskriven då den trycktes på 1840-talet. Man skulle kunna anta, att diktaren vore en person i de litterära-musikaliska kretsarna under detta decennium, eventuellt någon kring just J.N. Ahlström, dvs. en person med kännedom om och intresse för folkmusik och folkvisa. Det är inte troligt att någon mer känd författare skrivit texten. I sådant fall skulle säkert en författaruppgift funnits bevarad. I G. Stephens och G.O. Hyltén-Cavallius' handskriftssamling, huvudsakligen färdigställd under 1840-talet, är visan nämnd av Stephens, som skriver att den hämtats ur Valda svenska folksånger, är upptecknad i Uppland samt att "Orden äro nya".²⁶

En möjlig textförfattare till Glädjens blomster är utgivaren av Fyrstämriga sånger (1843), vari det för mig äldsta kända belägget på texten ingår. Utgivare av denna sångsamling var signaturen E.G.Ö., vilket står för Erik Gustaf Östberg.²⁷ Östberg var präst och skolman. Han föddes 1815, blev student 1837 och prästvigdes 1839. Han blev senare verksam som komminister i Söderala 1859

25 Exempel härpå finns i min uppsats *Om förhållanden mellan vokalt och instrumentalt i svensk folkmusik*. Sv. tidskr. f. musikkforskning 58:2/1976, s. 53 f.

26 KB Vs 3:4 (b) nr 263.

27 Hj. Linnström, *Svenskt boklexikon* åren 1830–1865, II, s. 915. Några fler böcker av Östberg finns inte upptagna i detta verk eller i Svensk bok-katalog.

No 9.

Folkvisa.

$\frac{3}{4}$ A + 2 - 3 - 6 - 7.

$\dot{1}$ $\dot{2}$ 3 $\dot{1}$ $\dot{3}$ | $\dot{2}$ $\dot{+7}$ $\dot{5}$ $\dot{7}$ $\dot{1}$ | $\dot{2}$ $\dot{3}$ 1 0 | $\dot{1}$ $\dot{2}$ 3 $\dot{1}$ $\dot{3}$ | $\dot{2}$ $\dot{+7}$ $\dot{5}$ $\dot{7}$ $\dot{1}$ |
 Gläd-jens blom-ster i jor-dens mull ack visst al-drig gro. Kär-lek sjelf ju för - sät- lig är för ditt
pp och Staccato.
 $\dot{2}$ $\dot{3}$ 1 0 | $\dot{3}$ $\dot{4}$ $\dot{5}$ $\dot{3}$ $\dot{5}$ | $\dot{5}$ $\dot{4}$ 2 0 | $\dot{5}$ $\dot{4}$ $\dot{3}$ $\dot{2}$ $\dot{1}$ | 1 $\dot{+7}$ 0 ||: $\dot{1}$ $\dot{2}$ $\dot{3}$ $\dot{2}$ $\dot{4}$ $\dot{3}$ |
 hjer-tas ro. Men der-of-van för hopp och tro blomstra de e-vigt fri-ska. Hör du ej hur an-dar
 $\dot{2}$ $\dot{1}$ $\dot{3}$ $\dot{2}$ $\dot{1}$ $\dot{+7}$ | $\dot{+7}$ 1 0 :||
 Hjuft om dem till hjer-tat hvi-ska.

Ex. 7. Fyrstämriga sånger noterade med siffror för folkskolan och menigheten, 1843, nr 9. Ur sopranhäftet.

och som kyrkoherde i Söderhamn från 1863. Han dog 1880. I det år 1893 utgivna herdaminnet över stiftet sägs, att Östberg "mycket ifrade för sångens höjande, hvilket ännu långt fram i tiden spårades i den ovanligt goda och lifliga kyrkosången därstädes [Forsbacka]."²⁸ Östberg skulle mycket väl ha kunnat känna till eller ha hört melodin ur uppländsk spelmanstradition. År 1843 var han verksam som lärare i Forsbacka bruk i Valbo sn, således nära gränsen mot Uppland. Han bör ha varit intresserad av just folkliga melodier. Hans sångsamling innehåller tio sånger, av vilka fyra till text och/eller melodi är folkliga, främst hämtade ur Geijer-Afzelius' Svenska folkvisor. Av de övriga är några fosterländska sånger, vars författare tidigare är kända. En sång ("Namnsdags-Sång") har jag inte kunnat belägga på annat håll och möjligt är att Östberg skrivit texten också till denna.

Författaren till Glädjens blomster får dock – tills ytterligare uppgifter kommit fram – betraktas som anonym.

Det visar sig sålunda, att några av våra allra mest kända och sjungna "folkvisor" antingen är starka bearbetningar eller rena nydikningar gjorda för publicering. Jag vet en dejlig rosa har sin grund i folkliga traditioner men är såväl till text som melodi en bearbetning. Ut i vår hage är till större delen en textbearbetning till en okänd melodiförlaga; en nykomposition är här inte heller helt utesluten. Glädjens blomster skrevs till en folklig melodi, men texten var nyskriven då den trycktes första gången. Beteckningen "folkvisa", som från början kunde avse antingen textens eller melodins folkliga bakgrund, har sedan följt visorna genom decennierna. Förvisso har de blivit folkliga i den meningen att de är allmänt kända och sjungna. Några egentliga, traditionella folkvisor är de – i sin nu kända form – emellertid inte.

28 Uppsala ärkestifts herdaminne. N.F. 4 delen utg. af L. Nyström. Uppsala 1893, s. 432.

SUMMARY

For a long time Swedish folk songs have held a prominent position in the vocal repertoire in Sweden. Folk songs have also been much used in music instruction at school. Among these songs some in particular have become generally known and sung by practically every Swede: *Jag vet en dejlig rosa*, *Uti vår hage* and *Glädjens blomster*. They are included in song collections of various kinds, as a rule designated "folk songs" or "folk tunes".

This article shows that these three so-called folk songs are either strongly revised or written directly for publication. The words of *Jag vet en dejlig rosa* are revised from two text variants included in a couple of manuscripts from the 1600th and 1700th centuries. It was made by the composer Alice Tegnér at the turn of the last century. The tune she found in a printed collection. The words of *Uti vår hage* were partly taken from tradition in Gothland and partly written towards the end of the 19th century. The origin of the melody, which might be traditional, is unknown, however. The song was first published in arrangement for men's quartet about 1890. *Glädjens blomster* may have been written by E. G. Östberg, who first published the song in 1843. The melody had been used earlier as a *polska* melody. These three "folk songs" have certainly become very popular, but the versions of them which are known today have never been genuine traditional folk songs.